

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94 (47).08 "1861/1917"

Ірина Верховцева

ОПІКУНЬСКА ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Охарактеризовано основні напрямки опікунської діяльності установ селянського самоврядування, створених реформою 1861 р.: соціальний патронат над сиротами та неповнолітніми, позбавленими батьківського піклування; опіка над майном тих, кого визнали марнотратниками чи божевільним. Автор наголошує, що через малограмотність основної маси общинників, специфіку селянської життєдіяльності, ефективний контроль сільських сходів за діяльністю опікунів був неможливим, чим відкривався шлях до формалізації опіки та зловживань.

Ключові слова: селянське самоврядування, сільський схід, опіка, опікун, опікунство.

Актуальність проблематики визначається необхідністю вивчення традицій опікунської діяльності установ місцевого самоврядування в сучасних умовах оновлення і вироблення власних моделей соціального захисту населення у країнах пострадянського простору та Східної Європи, певний відтинок минулого, пов'язаний із перебуванням у складі імперії Романових.

Наукова новизна публікації полягає в аналізі основних напрямків опікунської діяльності установ селянського самоврядування в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у контексті модернізації управління селом з урахуванням специфіки життєдіяльності та освітнього рівня селян того часу.

Основна мета публікації полягає у тому, щоб довести, що реалізація покладених царатом на установи селянського самоврядування соціальних функцій із забезпечення недієздатних членів сільської громади її коштом чималою мірою носила формальний характер, оскільки головним завданням було гарантувати виконання на селі фіскальних функцій; натомість через малограмотність питомої ваги складу сільських сходів та специфіку селянської життєдіяльності при реалізації означених функцій селянських установ відкривався шлях до зловживань.

Основу джерельної бази статті складають друковані (законодавчого [1] та наративного характеру [2]) документи й архівні матеріали, що містяться у фондах національних та регіональних архівних установ України, Молдови, Росії. До архівної групи джерел належать документація сільських і волосних установ самоврядування, повітових та губернських адміністративних установ тощо.

Певні аспекти проблеми вивчали науковці початку ХХ ст., аналізуючи її в історико-правовому ракурсі [3], через ідеологічні табу фрагментарно та побіжно висвітлювали окремі радянські учені [4]. Активно вивчають питання у регіональному вимірі сучасні дослідники, зокрема у контексті історії соціально-педагогічної діяльності [5–7], формування правових основ суспільства [8], а також у суто історичному розрізі. До останньої групи належить низка праць вітчизняних [9–11] та російських науковців [12–19]. Попри це заявлена проблематика досі не стала предметом спеціального наукового дослідження, що, власне, й обумовлює необхідність цієї розвідки.

Розпочате селянською реформою 1861 р. оновлення сільського ладу у комплексі заходів царату, скерованих на модернізацію соціально-політичного життя імперії, одним із завдань ставило передачу питомої ваги функцій із соціального забезпечення сільських мешканців новоствореним установам селянського самоврядування – сільським і волосним сходом, волосним правлінням, волосним судам. Відтепер чимало з того, про що до 1861 р. мав піклуватися поміщик, переходило до відання цих установ, у тому числі – опіка "над особою і майном" тих, хто був не в змозі самостійно господарювати і, відповідно, сплачувати податки. Останнє, у свою чергу, було вельми важливою справою, адже від здатності селянина здійснювати це залежало наповнення державної скарбниці, оскільки саме селянські податки становили левову долю надходжень до неї. Як наголошують дослідники, фіскальні питання у ході вироблення засад селянської реформи визначили чимало її особливостей, зокрема, узаконення поруки в сільській громаді, збереження традиційного (звичаєвого права), покладеного в основу діяльності волосних судів тощо [20, с. 258; 21, с. 404; 22, с. 8–9]. Не менш важливе значення мало і те, що передача до відання установ

селянського самоврядування чималої кількості функцій з господарського управління місцевостями позбавляло клопоту чималий штат чиновників [23, арк. 23–24]. Та й самоврядна діяльність названих установ чималою мірою реалізовувалася у самостійному розподілі всередині сільської громади повинностей: на волосному рівні – по сільських "обществах", на сільському рівні – по домогосподарях. Опікунська діяльність належала до тих видів праці селянських установ, яка також регулювалася селянською громадою самостійно і часто сприймалася селянами як ще один різновид мирської повинності: сільські сходи призначали опікунів, здійснювали опис майна, що віддавалося під опіку, волосні – затверджували ці рішення й контролювали їх виконання. Завданням опікунів, призначених сільськими сходами, полягало у збереженні майна від повного зубожіння та сплата необхідних податків, що стягувалися з власності того, ким вони опікувалися [11, с. 6–7; 13, с. 60].

На той час термін "опіка" використовувався одночасно із термінами "попечіння", "призріння". Останні терміни близькі за значенням, означають "догляд" і стосуються виховання та захист інтересів особи, над якою здійснювалося "пклування". Натомість термін "опіка", крім іншого, означав право розпоряджатися майном особи, якою опікуються [11, с. 6]. Зазначимо, що в літературі термін "опіка" у контексті діяльності установ селянського самоврядування використовувався у двох значеннях: суспільна опіка як синонім понять "суспільне призріння", "селянська самопоміч" (у цьому випадку позначаються такі види діяльності, як влаштування коштом громади богоділень, медичних закладів, плата за перебування у них односельців тощо) [1, с. 54; 13, с. 60] та власне опікунська діяльність означених установ, регламентована урядовими інструкціями і пов'язана із відповідальністю "миру" за користування спільною земельною власністю, сплату податків, добробут кожної окремої родини за принципом поруки [12, с. 76].

У цій розвідці термін "опікунська діяльність" використовуватимемо саме в останньому значенні. Як відзначають дослідники, цей напрямок діяльності селянських установ самоврядування мав два аспекти: морально-виховний і майновий. Єдиних правил, що регламентували цю діяльність установ самоврядування в Російській імперії, не було, оскільки опікунська справа на селі у цілому носила становий характер і нормувалася звичаєвим правом: виховні функції в побутовому житті здійснювалися усією селянською громадою – "миром", а питання майнового характеру вирішувалися на сходах і контролювалися сільськими посадовцями та чиновниками. До компетенції останніх безпосередньо входило затвердження й ревізія усіх подібних заходів, що здійснювалися селянами після 1861 р. (до таких чиновників до 1874 р. належали мирські посередники, члени губернських і повітових (останні після 1874 р.) "присутствій", з 1889 р. – земські начальники). Залишаючи поза рамками цієї розвідки питання морально-виховної складової опікунської діяльності селянських установ самоврядування (норми звичаєвого права у кожній місцевості мали свою специфіку, тому досліджувати виховні аспекти проблеми доцільно у площині етнографічної спадщини), зосередимося на тих заходах означеної діяльності, які стосувалися майнових питань і здійснення яких безпосередньо входило до компетенції вказаних установ [10, с. 34–35; 16, с. 644].

"Опіка та попечіння над малолітніми" були однією із найважливіших функцій установ селянського самоврядування від початку їх створення [1, с. 53–58; 2, с. 51]. Сьогодні такі функції охоплюються поняттям "соціальний патронат" [5, с. 93; 24, с. 134]. Аналіз статей 51, 78 і 99 "Загального положення про селян, що вийшли з кріпацької залежності" свідчить про те, що, по-перше, право безпосередньо вирішувати питання опіки над означеними категоріями мешканців надавалося низовій ланці селянського самоврядування – сільській громаді, члени якої контактували із родичами дитини у побутовому житті та спільно володіли земельними ділянками і були пов'язані порукою у виконанні повинностей; по-друге, волосна ланка селянського самоврядування, компетенції якої мали певною мірою адміністративні щодо сільських установ функції, мала здійснювати нагляд за відповідною діяльністю сільської громади; по-третє, справи опіки над неповнолітніми, позбавленими піклування батьків, не дозволялося вирішувати третейськими судами, оскільки загалом ці суди не мали прав вирішувати спірні питання, пов'язані з інтересами сільських громад, володінням нерухомістю у випадках, коли серед учасників спору були особи, "обмежені за законом у правах володіння та використання" нерухомості, а саме такими і були означені категорії неповнолітніх.

Питання опіки над позбавленими батьківського піклування неповнолітніми на селі у другій половині XIX – на початку XX ст. передусім пов'язувалися із колективною земельною власністю сільської громади та виконанням фіскальних функцій. Щодо категорії мешканців, відносно яких застосовувалися вказані форми опіки, слід зазначити, що в більшості випадків – це неповнолітні сироти, батьки яких померли, позбавлені волі чи перебували за ґратами або у засланні. Також мали місце випадки, коли опіка призначалася по смерті батька (в селянському середовищі головою родини і власником усього її майна був саме батько – "большак"), а мати виходила заміж за іншого. Проте останній різновид опіки був явищем не типовим, оскільки, традиційне право, що ним регулювалися зазначені відносини, у різних місцевостях статус жінки в громаді визначали по-різному: інколи мати

залишалася природним опікуном дитини, інколи сільський схід, після смерті батька, призначав дітям опікуна через звинувачення останньої у легковажності, а тому не довіряв їй розпоряджатися майном дітей. Якщо ж вдова брала шлюб з іншим, сільський схід міг призначити опікуном неповнолітніх вітчима дітей – другого чоловіка матері. Різною була і вікова межа, що визначала "неповнолітність" опікуваного: у деяких місцевостях такою, що досягла повноліття, вважалася особа, якій виповнилося від 18 – до 21 років, але в окремих випадках ця межа могла сягати 25 років [11, с. 6–7].

Контроль за опікунською діяльністю у рамках соціального патронату здійснювався на двох рівнях: сільськими посадовцями та сільськими сходами, а також представниками місцевих адміністративних установ. "Селянський" контроль здійснювався шляхом щорічної "поверки" виконання опікунами їх обов'язків сільським сходом, про що ухвалювалося відповідне рішення. У часи між скликанням сходів сільський староста і волосний старшина мали слідкувати за здійсненням опікунами їх обов'язків. Для цього заводилися спеціальні книги опік, куди заносилися відомості про майно, що залишилося дитині. Опис майна робився старостою після призначення опікунів, тоді ж майно й оцінювалося. Останнє робилося, по суті, довільно, адже вказівок щодо цього не було, перевіряти, наскільки обґрунтованою була сума, на яку оцінювалося майно, і що власне було вказано в опікунських документах, члени сільської громади були не в змозі передусім через малограмотність. На заваді також стояв специфічний спосіб проведення сільських сходів: сучасники відмічають їх багатолюдність; збиралися частіше на дворі, біля правління; зазвичай, усі стояли; це не дозволяло навіть бажаним вникнути у сутність справи зробити це. "Поверки" виконання опікунських функцій зводилися до формального зазначення у відповідній документації результатів відносно того, як власне опікун розпоряджався майном. Зрозуміло, у цифровому відношенні ця своєрідна бухгалтерія також була формальною: вартість оціненого майна за часи виконання опікунами своїх обов'язків або залишалася без змін до копійчини, або трохи зростала [11, с. 8]. Архівні документи подають випадки, коли опікуни прагнули позбутися покладених на них обов'язків, оскільки для совісної людини це було справою обтяжливою, вимагало чималих зусиль, часу [11, с. 7; 18, с. 180; 25, арк. 2].

Контроль з боку місцевої адміністрації за опікунською діяльністю селянських установ зводився до ревізій вказаними чиновниками, в окремих випадках – сенаторами та іншими представниками вищої бюрократії. Під час ревізій перевірялася документація, її відповідність нормам законодавства, проте і з неї ставало зрозумілим: опікунська справа на селі перебувала у вкрай занедбаному стані та потребувала негайного упорядкування. У 1885 р. в звіті подільського губернатора вказувалося, що "Селянські опіки виступають вельми дурно організованими і такими, що мало гарантують цілісність майна малолітніх, ...натомість це досить серйозна у селянському побуті справа" [11, с. 8]. 1909 р. місцеві управлінці Київщини констатували: "Опікунська справа – одне з найслабкіших місць селянського самоврядування". Причини цього, на їх думку, передусім, полягали у суперечливості "місцевих звичаїв", їх невідповідності загальнодержавному праву, відтак – неможливості селянам через суд захистити права малолітніх осіб, позбавлених батьківського піклування. Земля, яка належала останнім, часто здавалася не із торгів, а за принципами кумівства приватним способом; гроші частіше розміщалися не у кредитних установах, а надавалися в позику односельцям, що позбавляло сиріт прибутку зі спадщини. Мали місце ситуації, коли втручання чиновників рятувало майно малолітніх від повного зубожіння. Так, у 1889 р. "непремений" член Харківського повітового органу у селянських справах ("присутствія") звернувся до деркачівського волосного старшини із вимогою негайно провести селянський схід та призначити опікунів над майном та особами малолітніх сиріт померлого селянина Ємця, оскільки, за повідомленнями односельців останнього, майно сиріт було занедбане. Також чиновник повідомив волосному старшині про скарги селян на те, що на усі старости волості робили описи майна померлих, відповідно повітове "присутствіє" зобов'язувало старост зробити це. Контроль з боку адміністративних установ здійснювався і щодо продажу майна малолітніх сиріт та користування їх спадщиною опікунами. У 1867 р. на прохання удови Кантемирової видати їй з Деркачівської ошадної каси (що на Харківщині) 100 крб., які були власністю її малолітніх дітей, Харківська палата держмайна відповіла відмовою [26, арк. 1–3]. У 1881р. Волчанське повітове у селянських справах "присутствіє" звернулося до Харківського губерньського "присутствія" із проханням затвердити ухвалу Козинського волосного правління щодо продажу майна братів Посохових, оскільки його частина (сарай та конюшня) була у занедбаному стані. Губерньське "присутствіє" дозволило це зробити з тим, аби отримані гроші були передані в ошадну касу "для приращення с процентами" [11, с. 8].

Контролювати ведення опікунської справи допомагали й розроблені державними інституціями спеціальні книги опік та книги записів ухвал сільських сходів (на останніх затверджувалися щорічні звіти опікунів). Названі книги представляли собою друковані бланки-таблиці, прошиті й пронумеровані. У перших сільські посадовці фіксували відомості щодо майна неповнолітніх та осіб опікунів, слідкували за веденням таких книг волосний старшина і земський начальник. У других – на

пронумерованих та зброшурованих стандартних бланках-аркушах подавалася інформація про зміст ухвали, час її виконання або скасування, натомість записи часто велися формально і неохайно. Попри усе, разом із поширенням в господарському житті села товарно-грошових відносин, відбувалися позитивні зміни: майно сиріт здавалося в оренду, капіталізувалося, гроші розміщувалися у банках з метою отримання відсотків. Приміром, у матеріалах Веселянського сільського сходу, що діяв на Мелітопольщині Таврійської губернії у 1911 р., зафіксовано ухвалу, у якій йшлося про проведення торгів щодо оренди надільної землі, яка належала сиротам померлого селянина Микити Ясука. Торги проводив опікун П. Дядько. У 1916 р. в звіті про передачу в оренду майна сиріт згадувався селянин Белко, який опікувався майном нащадків померлого козака Павла Гриня з села Яцин, що на Полтавщині [11, с. 8–9].

Початок ХХ ст. відзначений інтенсивними пошуками тогочасною російською політичною елітою шляхів вирішення в імперії аграрного питання [27, с. 32]. Селянські виступи 1902–1904 рр. та початок революції у 1905 р. змусили російський істеблішмент вдатися до більш рішучих кроків з подолання господарської кризи. У 1903 р. на селі скасовано поруку [28, с. 42], царат шукав способів втримати під контролем податкову справу на селі. Одним із заходів у цьому напрямку стало поширення Сенатом в 1907 р. на установи селянського самоврядування повноважень, які вже мали інші станові установи: встановлення опіки над майном тих, хто у судовому порядку визнавався марнотратником [18, с. 644]. У 1911 р. видано закон, згідно з яким, сільські сходи, після відповідного рішення волосного суду, що розглядав справу за заявою когось із родичів домогосподаря, отримували право приймати рішення про взяття під опіку майна останнього, якщо його діяльність вела до розорення родинного господарства [29–30; 31, арк. 30 зв.]. Про це укладався спеціальний "приговор". Приміром, на Волині до Малинського волосного суду із заявою визнати її чоловіка марнотратником, звернулася дружина Харитона Диняка, який, за свідченням жінки та інших свідків, виносив із хати речі та продавав їх, а гроші пропивав [32, арк. 25]. На Сумщині у 1915 р. подібний вирок винесено щодо козака села Житного – Леонтія Яроша. На майно, оцінене у 1861 крб., волосний суд наклав арешт. Опікунами призначено Семена Яроша та Івана Подреза [33, арк. 2–5].

Крім останнього різновиду опікунської діяльності селянських установ самоврядування у практиці останніх застосовувався, хоча і значно менше, ще один захід: встановлення опіки над майном тих, кого визнавали божевільним. Як і опіка над майном оголошених марнотратниками, через юридичну недосконалість та процедурні складнощі при застосуванні подібних рішень, означені установи приймали вельми рідко, в архівних документах вони майже не відображені, натомість у матеріалах місцевих адміністративних установ про це йдеться. Цей напрямок опікунської діяльності установ самоврядування селян представниками бюрократії віднесено до категорії таких, що свідчили про нагальну необхідність впорядкування опікунської справи на селі [34, с. 158].

Становище в опікунській системі характеризувалося як "таке, що межує зі свавіллям", – наголошували у 1909 р. представники місцевих адміністративних установ Київщини [34, с. 157–158]. Сучасні дослідники вказують, посилаючись на результати етнографічних студій кінця ХІХ ст.: "у селян бідність не є підставою для допомоги" [12, с. 83], уся система взаємодопомоги на селі орієнтована на виживання та відповідальність засобами сільської поруки за нездатних сплачувати податки [12, с. 76], тому опікунські обов'язки сприймалися опікунами як повинність. Але були й такі, хто прагнув стати опікунами з метою особистого збагачення, отримуючи незаконним шляхом зиск при користуванні майном особи, якою опікувалися [2, с. 55; 18, с. 180; 34, с. 159].

З початком революції 1917 р., у квітні того року, рішенням Тимчасового уряду опікунські функції селянських установ передав сільським комітетам, що утворювалися [35, арк. 141]. Розпочалася епоха радикальних трансформацій на селі, у тому числі й опікунської справи. Подальше дослідження проблеми може здійснюватися у напрямку з'ясування місцевої специфіки опікунської діяльності установ селянського самоврядування в окремих регіонах.

Список використаних джерел

1. Общее положение о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости // Российское законодательство Х–ХХ веков: в 9 т. – Т. 7. Документы крестьянской реформы. – М.: Юрид. лит., 1989. – С. 37–105.
2. Новиков А. Записки земского начальника / А. Новиков. – С-Пб.: Тип. Стасюлевича, 1899. – 240 с.
3. Тютрюмов И. М. Крестьянская опека (очерк обычного права) / И. М. Тютрюмов // Русская речь. – 1880. – Кн. 6. – С. 66–92; Тур К. Крестьянские опеки / К. Тур // Санкт-Петербургские ведомости. – 1897. – № 204. – С. 1; Тимофеев П. Г. Опека в обычном праве крестьян / П. Г. Тимофеев // Вестник права. – 1903. – Кн. 5–6. – С. 1–36; Красильников А. Н. Опека над сиротами крестьянского сословия (руководство для волостных правлений и сельских управлений) / А. Н. Красильников – С-Пб.: Изд-во М. Петрова, 1904. – 14 с.
4. Бондаревский А. В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року / А. В. Бондаревський. – К.: Видавництво Академії УРСР, 1961. – 121 с.
5. Быкова О. Н. Призрение детей в России: патронат, опека, усыновление / О. Н. Быкова, Т. В. Скларова // Вестник ПСТГУ. – 2007. – Вып. 3. – С. 92–109. – Режим доступа: <http://pstu.ru/download/1191320855.bykova.pdf>.
6. Сиренко Ю. В.

Развитие системы призрения и воспитания детей-сирот Уфимской губернии в XIX – начале XX веков: автореф. кан. пед. н.: 13.00.01 "Общая педагогика и история педагогики" / Ю. В. Сиренко. – Оренбург, 2008. – 23 с. 7. Соколовська Ю. В. Доброчинність у системі станової опіки дітей у Харківській губернії у XIX – на початку XX ст. / Ю. В. Соколовська // Гілея: наук. вісн.: зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 61. – С. 44–47. 8. Рудий Н. Я. Інститут опіки і піклування в Україні: історико-правове дослідження: дис. ... кан. юр. н.: 12.00.01 / Н. Я. Рудий; Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2011. – 232 с. 9. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ... док. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / Ф. Я. Ступак. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 46 с. 10. Лохматова А. Участие органов крестьянского самоуправления в организации опекунов над малолетними сиротами в пореформенной Украине (вторая половина XIX – начало XX века) / А. Лохматова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара, 2003. – Вип. 11. – С. 33–40. 11. Верховцева І. Г. Соціальний патронат в українському селі (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. Г. Верховцева // Науковий вісник ІДГУ. – Вип. 33. – Ізмаїл, 2014. – С. 5–9. 12. Еферица Т. В. Социальные проблемы крестьянства и модели социальной поддержки населения (вторая половина XIX – конец XX в.) / Т. В. Еферица. – Саранск: Изд. Мордовского университета, 2003. – 308 с. 13. Толмачева С. А. Деятельность крестьянского самоуправления по опеке и социальной помощи односельчанам (1861–1914) / С. А. Толмачева // Сацьяльна-педагогична робота. – 2009. – № 1 (95). – С. 59–64. 14. Виноградов М. А. Крестьянское самоуправление в России 1889–1914 гг. (по материалам Московской губернии): автореф. ... кан. ист. н.: 07.00.02 "Всемирная история" / М. А. Виноградов; Московский педагогический государственный университет. – Москва, 2009. – 23 с. 15. Осипова М. П. Правовые основы и организация опеки над малолетними в крестьянской среде во второй половине XIX – начале XX вв.: дис. ... кан. ист. наук: 07.00.02 "Всемирная история" / М. П. Осипова. – Липецк, 2010. – 324 с. 16. Иванова Н. А. Сословное общество Российской империи (XVIII – начало XX века) / Н. А. Иванова, В. П. Желтова. – М.: Новый хронограф, 2010. – 752 с. 17. Безгин В. Б. Правовые обычаи и правосудие русских крестьян второй половины XIX – начала XX века / В. Б. Безгин. – Тамбов, 2012. – 124 с. – Режим доступа: <http://www.rfh.ru/downloads/Books/124193008.pdf>. 18. Егорова О. В. Дети-сироты и формы их устройства в Чувашской общине. – Режим доступа: <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/324/image/324-180>. 19. Мерко Е. П. Эволюция института опекунов детей-сирот в Российской империи в 1890–1914 гг. (на материалах губерний Центрального Черноземья): автореф. ... кан. ист. н.: 07.00.02 "Всемирная история" / Е. П. Мерко. – Белгород, 2012. – 27 с. 20. Христофоров И. А. Судьба реформы: Русское крестьянство в правительственной политике до и после отмены крепостного права (1830–1890-е гг.) / И. А. Христофоров. – М., 2011. – 432 с. 21. Дунаева Н. В. Между сословной и гражданской свободой: эволюция правосубъектности свободных сельских обывателей Российской империи: монография / Н. В. Дунаева. – С-Пб.: Изд-во СЗАГС, 2010. – 472 с. 22. Верховцева І. Г. "Селянська юстиція" в Росії у контексті політики модернізації села (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. Г. Верховцева // Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку: Збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 травня 2014 р.). – Суми: ТОВ "Друкарський дім "Папірус", 2014. – С. 7–10. 23. Національний архів Республіки Молдова, ф. 65, оп. 1, спр. 150, 17 арк. 24. Черновалюк Ю. Ю. Патронат як форма сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за законодавством України / Ю. Ю. Черновалюк // Університетські наукові записки. – 2009. – № 1 (29). – С. 134–138. – Режим доступа: www.univer.km.ua. 25. Центральный исторический архив г. Москвы (далі – ЦИАМ), ф. 378, оп. 1, д. 102, 8 л. 26. Держархів Харківської області, ф. 533, оп. 1, спр. 162, 8 арк. 27. Священко З. В. Проурядові аграрні ініціативи в Російській імперії на початку XX ст.: автореф. ... док. іст. н.: 07.00.02 "Всесвітня історія" / З. В. Священко. – Донецьк, 2013. – 37 с. 28. Пушкарєв С. Г. Очерки истории крестьянского самоуправления в России / С. Г. Пушкарєв. – Прага, 1924. – 43 с. 29. Пособие для волостных судов при применении закона 18 мая 1911 г. "Об учреждении опеки над сельскими обывателями вследствие расточительности" / [сост. В. О. Лященко]. – Екатеринослав: тип. бывшего братства Св. Владимира, 1911. – 26 с. 30. Закон об учреждении опеки над сельскими обывателями вследствие расточительности с формальными разъяснениями Правительствующего Сената, Министерства внутренних дел и других о порядке применения сего закона в волостных судебных и уездных съездах / [сост. А. Н. Колоболоцкий]. – С-Пб.: изд. юридич. книж. магазина В. П. Анисимова, 1913. – 24 с. 31. ЦИАМ, ф. 581, оп. 1, спр. 158, 47 арк. 32. Держархів Житомирської обл., ф. 565, оп. 3, спр. 281, 26 арк. 33. Держархів Сумської обл., ф. 1094, оп. 1, спр. 64, 13 арк. 34. Труды совещания крестьянских деятелей Юго-Западного края 1–8 апреля 1909 г. – К.: Типо-литография окружного штаба, 1909. – 549 с. 35. Держархів Хмельницької обл., ф. 79, оп. 1, спр. 80, 257 арк.

Ірина Верховцева

ОПЕКУНСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ КРЕСТЬЯНСКОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Охарактеризованы основные направления опекунской деятельности органов крестьянского самоуправления, созданных реформой 1861 г.: социальный патронат над сиротами и несовершеннолетними, лишенными родительской опеки; опека над имуществом тех, кого признали расточителем или умолишенным. Автор отмечает, что из-за малограмотности основной массы общинников, специфики крестьянской жизнедеятельности эффективный

контроль сельских сходов за деятельностью назначаемых ими опекунов был невозможен, чем открывался путь к формализации опеки и злоупотреблениям.

Ключевые слова: крестьянское самоуправление, сельский сход, опека, опекун, опекунство.

Irina Verkhovtseva

THE GUARDIAN ACTIVITY OF THE BODIES OF PEASANT SELF-GOVERNMENT (THE SECOND HALF OF THE XIXTH – THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY)

The main directions of the guardian activity of the bodies of peasant self-government, created by the Peasant Reform of 1861 is illustrated: social patronage over orphans and youths, deprived of the parental guardianship; the guardianship over property of those who are recognized as a waster and mad are characterized. According to the author's opinion, due to the illiteracy of the majority of the community members and the specificity of peasant life, effective control by peasant assemblies over the activities of guardians, appointed them, was impossible. These facts opened the way for the formalization of the rising guardianship and abuses.

Key words: peasant self-government, gathering of parish, guardianship, guardian, tutelage.

УДК 325.54(=112.2)(6-542:430)"18/19"

Сергій Луценко

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ В АФРИКАНСЬКИХ ПРОТЕКТОРАТАХ НІМЕЧЧИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена аналізу формування культури німецького колоніального суспільства у віддалених африканських протекторатах Німеччини наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Автор виявляє основні аспекти розвитку колоніальної літератури, архітектури, скульптури, живопису, моди та освіти. Висвітлено основні чинники, які сприяли німецькій колоніальній спільноті, що мала прихильність до європейських культурних цінностей, виробити під впливом африканських реалій свою особливу культуру, притаманну лише німецьким колоніям. Німці в Африці створили свій культурний простір, який мав вплив як на місцеву африканську, так і на культуру далекої метрополії.

Ключові слова: колонії, німецька колоніальна спільнота, колоніальна література, архітектурний колоніальний стиль, колоніальний живопис.

Вивчаючи історію німецького колоніалізму в Африці, дослідники нечасто висвітлюють роль культури у становленні та розвитку німецької колоніальної спільноти в африканських протекторатах Німеччини. Тим більше, що культура є важливою складовою будь-якої спільноти, особливо тієї, яка відірвана від батьківщини та знаходиться в оточенні іншомовного етнокультурного середовища.

Ці питання розглядалися у працях В. Спеткампа [5], А. Шеферта [6], О. Балезіна [14]. Однак, незважаючи на дослідження, багато хто із авторів у своїх наукових працях характеризує лише окремі аспекти розвитку культури в колоніях. Праці, у своїй більшості, не містять загальної характеристики ситуації в усіх німецьких колоніях та не дають змоги сформувати цілісне уявлення про культурні процеси у "житті" "білих" колоністів у німецьких африканських колоніях.

Метою роботи є дослідження формування та розвитку культури німецьких переселенців у Африці та їх вплив на становлення німецького колоніального товариства.

Завдання дослідження ґрунтуються на тому, щоб проаналізувати основні складові елементи культури німецьких колоністів у африканських колоніях.

Екзотика колоніального життя привертала увагу пересічних громадян у метрополії. При цьому їх, передусім, цікавило не пізнання далекого і невідомого світу, а відчуття себе у ньому. Цей інтерес трансформувався у виникнення цілого нового напрямку в німецькій літературі. Його авторами були німці, що довгий час мешкали в Африці. Німецька колоніальна література мала значне розмаїття жанрів, була представлена поезією та романами, описом подорожей та мемуарами, епістолярними матеріалами.

Одним із найбільш відомих колоніальних романів був твір, написаний Густавом Френсеном (1863–1945 рр.), присвячений героїчній загибелі німецьких молодих людей у Південно-Західній Африці під час повстання племен нама та гереро у 1905–1907 рр. [1, р. 224]. Цей твір довгий час входив до шкільної програми у Німеччині.